

Prof. Svetlana M. Pakhomova
Dr.Sc.
Uzhhorod National University
Doctor of Philology
Head of Slovak Philology Department
sveta.pakhomova@gmail.com

TRACES OF PAGANISM IN SLAVIC ANTHROPONYMICS BASED ON FEMALE ANTHROPONYMICON: WORDVIEW PERSPECTIVE

Abstract

This article is part of a long-term research of the author, devoted to the reconstruction of the Proto-Slavic anthroponymic system. It deals with women's own namings that in ancient Slavic texts are mentioned with no indication of women's personal names. The reasons for this lies not in disempowered position of women as is customary in the existing onomastic works. Instead, the unique features of women's naming formulas are being explained from the cognitive point of view and in evolutionary sacred context. The author considers self patronyms and andronyms to be euphemisms used due to the pagan taboo on names caused by female puberty, cult of blood, and transition to the next age class.

Key words: *Slavic anthroponymics, pagan traditions, andronym, patronym, female name, reasons for tabooed names.*

Надійшла до редакції 28.06.2015

УДК 811.161.2'373.232.1

А. М. Поповський

*доктор філологічних наук, професор
кафедри мовної підготовки Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ
e-mail: popovski@i.ua*

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ -БІЛ-

Статтю присвячено дослідженню антропосистеми номенів з компонентом -біл-, які є своєрідною складовою частиною українського ономастикону в плані лексико-семантичної, словотвірної організації та етимології.

Ключові слова: *антропоніми, прізвиська, словотвір, топоніми.*

Питання про виникнення, розвиток і будову родових прізвищ у суверенній Україні набуває особливого інтересу й поширення не тільки серед мовознавців, але й серед широкого загалу трудового люду, який хоче знати походження своєї прізвищної назви для відтворення родинного дерева. На сьогодні маємо вже цікаві розвідки у цій галузі Ю. В. Бабія, С. П. Бевзенка, Л. О. Белея, Б. Б. Близнюк, Н. Ю. Булави, Г. Є. Бучко, І. О. Варченка, В. О. Горпинича, Л. Л. Гумецької, І. І. Льченко, Ю. О. Капрпенка, І. А. Корнієнко, Л. О. Кравченко, Л. В. Кракалії, Т. В. Марталоги, Л. Т. Масенко, М. Я. Наливайко, Ю. М. Новикової, Н. М. Павликівської, Р. М. Падалки, В. Д. Познанської, С. Є. Панцьо, Г. Д. Панчук, Ю. К. Редька, І. Д. Сухомлина, Л. О. Тарновецької, І. Д. Фаріон, І. Я. Франка, М. Л. Худаша, П. П. Чучки та ін. Проте українські прізвища з компонентом *-біл-* хоч побіжно і згадуються дослідниками в загальному контексті наукових розвідок (статей, монографій, словників), проте не стали об'єктом спеціального дослідження, що й зумовило вибір такої теми. Більше того, що витоки такого словотвірного елемента сягають у глибоку давнину і засвідчені в українському міфі про *Білобога*, володаря Світла й Білого Світу, творця Добра, Краси, і *Чорнобога*, володаря Ночі й Пітьми, творця Зла, Погані.

Для аналізу мовних явищ обираємо усталену в українській ономастиці класифікацію антропонімів за семантикою прізвищевих основ: а) прізвища, в основі яких відображено онімну лексику (власні назви); б) прізвища, в основі яких лежить апелювативна лексика (загальні назви). Окремо виокремлюємо полісемантичні антропооснови з непрозорою семантикою.

Відіменні прізвища з компонентом *біл-* для української мови не властиві, хоч маємо випадки, коли похідне прізвище могло бути утворене від імені чи прізвиська, напр.: *Білас* — від давньослов. чол. імені *Бѣласъ*, співвідносного з прикметником «білий» [13, с. 65], *Біличак* — син Білича, *Біланин*, *Біланич*, *Біланинець* — син Білана, *Білащинець* [13, с. 65], *Білозарчук* [2, с. 25], *Білончук*, *Біляков* [3, 26].

Відтопонімічні прізвища успадковувалися від назви місцевості. Я. С. Бистронь вважає, що в часи, коли ще не було офіційних прізвищ, визначення людини за місцем проживання було досить поширеним [8, с. 24]. Так прізвище *Більський* [5, с.92; 12, с. 145; 9, с. 54] конкретно вказує на те, що воно походить від назви сіл Біле або Біла (Львівщина)

чи села Більськ Полтавської області: «Зо списку бережанських міщан видно, що вони в XVI ст. не мали ще родових назвищ. У списках зазначаються вони по імені та занятті, походженні або по якійсь спеціальній прикметі. Так, є у списку Федір з Більська». А прізвище *Збільський* як родове зафіксоване вже на початку XVII ст. [8, с. 24].

Серед прізвищ іменникового типу з суфіксами *-ець*, *-ич*, *-евич*, *-ович*, *-енко*, а також деякі прізвища з суфіксами *-ук* (*-юк*), *-чук*, *-ак*, *-чак* могли вказувати на походження з певної місцевості. Сюди ж входять і прізвища прикметникового типу, утворені за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-*. Можна стверджувати те, що з топонімами генетично пов'язані відойконімні (власні назви населених пунктів) такі прізвища, як-от: *Біла*, *Білавич* [13, с. 64–65], *Білаєнко* [2, с. 24] (Біла, Вінницька обл.), *Білецький* [13, с. 66] (Білки Закарпатської обл.; Білицьке Донецької обл.); *Білич*, *Біличак* [13, с. 66–67], *Білошенко* [3, с. 24], *Біличка*, *Біличко*, *Біличкович*, *Біличук* [13, с. 67] (Білич Львівської обл.; Біличі Київської обл.); *Більчук*, *Більчич*, *Більченко* [9, с. 54] (Більче, Львівська обл.); *Білін*, *Білинець*, *Білинський*, *Білінчак*, *Білінчук*, *Білінюк*, *Білінкевич* [13, с. 66; 8, с. 83], варіанти прізвищ: *Білін*, *Білінок*, *Білінський* [8, с. 53], *Білінченко* [2, с. 25] (Білін, Волинська обл.); *Білицьк*, *Білицький* [2, с. 25] (Білицьке, Донецька обл.); *Біловар*, *Біловарський* [13, с. 67] (Біловарці Закарпатської обл.); *Біловод* [2, с. 25] (Біловоди Сумської обл.; Біловодське Луганської обл.); *Білоцерквівець*, *Білоцерківський*, *Білоцерковець*, *Білоцерковський* [1, с. 108; 3, с. 308; 2, с. 176; 10, с. 47] (Біла Церква Київської обл.); *Білостоцький* [9, с. 54; 10, с. 47] (Білосток Волинської обл.); *Білянин*, *Білянін*, *Білянський* [10, 47; 8, с. 84] (Біляни Вінницької обл.); *Білопольський* [16, с. 53] (Біле Поле Сумської обл.).

Рідше трапляються прізвища відлімніонімної (від гр. *λίμνη* «1) стояча вода, болото; 2) озеро; 3) став; 4) море; 5) морська затока») номінації *Білозеров*, *Білозерцева* [3, с. 25] (Білозерка Херсонської обл.); *Біловод*, *Білозьоров*, *Біломар* [5, с. 92].

До відтопонімічної групи прізвищ належать також і відетнонімні антропоніми з компонентом *біл-*: *Білорус*, *Білорусов*, *Білоруський*, *Білоруська* [3, с. 290; 2, с. 26; 10, с. 46], *Білопольський* [5, с. 93; 12, с. 53], в яких поєднується територіально-національна характеристика.

Прізвища, мотивовані апелювативними назвами, відбивають різноманітні аспекти матеріальної та духовної культури українців. Це були

назви, які відрізняли особу від її оточення. Прізвиська, утворені від назви професії, передавалися нащадкам і ставали родовими прізвиськами. Серед досліджуваних мовних одиниць виділяємо такі групи:

1) прізвиська на позначення професійних занять: *Білоткач, Біловар, Біловарій, Біловарський, Біловарчук, Білошовський* [13, с. 44, 65, 67,], *Білотчук* [1, с. 108]; *Забіла, Забілинський* [9, с. 163, 175];

2) прізвиська на позначення індивідуальних ознак за зовнішнім виглядом

(кольором волосся, тіла): *Білай, Білак, Білан* [3, с. 256; 5, с. 91; 13, с. 65], *Білань, Білека, Біленко, Біленной, Білень, Біленький, Білеуш* [9, с. 53], *Білай, Біланчик, Білаченко, Білега, Білей, Білека, Білейчук, Білець, Білий, Білик, Білим, Білима, Білих, Білицький, Білко, Білевич* [5, с. 91; 13, с. 65, 66–68], *Білаш, Біло, Білов, Білокур, Білука, Білун, Білуха* [2, с. 24–26], *Білокурій* [8, с. 88], *Білобрит, Білусяк, Білун, Білько, Більо, Більчак* [13, с. 67–68], *Білюк* [3, с. 323] *Білюрка, Білявський, Біляй, Біляк, Біляка, Біляновський, Біляченко, Білошенко* [5, с. 92–93; 9, с. 54, 69] *Білокурський* [3, с. 282] та ін. До цієї групи належать утворення за віковими та зовнішніми ознаками літньої людини, як-от: *Білобаба* [9, с. 53], *Білобаченко, Білодід* [2, с. 175];

3) прізвиська на позначення частин людського тіла та їх кольорофункцій:

Білоголовий, Білогривенко [1, с. 107], *Білоголовський* [2, с. 175], *Білокучма* [10, с. 46], *Білоус, Білоусенко, Білоусько, Білоусов, Білобров, Білобровка, Білогруд, Білозуб, Білобородько, Білоніжка, Білоніг, Білоног, Білоножка, Білоноженко, Білогур*, [2, с. 175–176; 1, с. 108; 5, с. 92], *Білогуб, Білогубов, Білогубець, Білозар, Білозір, Білозор* [1, с. 107; 9, с. 53], *Білоокій* [10, с. 46], *Білусяк, Білогирка, Білогорка* < від давньослов. апел. *Бѣлогърлька* — «білошийка», тобто «білошия істота» [13, с. 68]; *Білощицька* [2, с. 176], *Білощиця* [3, с. 292], *Білокурський, Білошкурський* [10, с. 47];

4) прізвиська, пов'язані з кольоровими ознаками одягу: *Білокрис* < білий

капелюх, бриль [10, с. 46], *Білошапенко, Білошапка, Білошапко* [1, с. 108; 2, с. 26; 10, с. 47], *Білорукавський, Білорукавська* [3, с. 270]; *Білоштан* [8, с. 70];

5) прізвиська, утворені від назв тварин та частин їх тіла, рослин за кольоровою ознакою: *Біловіл, Біловол, Біловольченко, Білокінь, Біло-*

конь, Білоконенко, Білоконев, Білокобильський, Білокопитов [1, с. 107; 2, с. 175; 5, с. 92], Біловова [9, с. 53], Білокіз, Білохвостов [1, с. 107–108]; Білозір, Білозор < білозір (Parnassia) — рід трав'янистих рослин родини ломикаменевих [11, с. 454], Білодуб [8, с. 176]. Такі прізвиська тождні прізвиськам з атрибутивним значенням, в яких один із компонентів виражає певну ознаку, а інший — називає суб'єкт. До них належать утворення за такою моделлю колір + прізвисько: Білоіваненко, Білоіванченко. Білоїваненко [1, с. 107].

Належність прізвиська до тієї чи іншої лексико-семантичної групи не є абсолютною, оскільки не завжди можна однозначно кваліфікувати допрізвисьцеву семантику його твірної основи. З цього приводу Ю. О. Карпенко, П. П. Чучка, аналізуючи полісемантичні прізвиська, пропонують їх виокремлювати в певну групу, оскільки лексеми, наявні в таких антропоосновах, багатозначні, а отже вони можуть співвідноситися з декількома лексико-семантичними розрядами. Полісемантичні прізвиська становлять невелику групу, але вони є цінним джерелом для дослідження значеннєвої синтези твірних основ. Так, наприклад, Біловод, Біловодченко, Біловодський [1, с. 107; 5, с. 92] може відноситися як до топонімічних (від села Біловод Сумської обл.), так і до апелятивних (від біла вода); Білопольський [9, с. 53] (мешканець села Біле Поле Сумської обл.; назва національності); Біловар, Біловарій, Біловарчук [13, с. 67] (жителі села Біловарці Закрпатської обл., рід заняття).

Окрему групу становлять прізвиська із непрозорою семантикою: Біліба, Більговський, Більдер, Більдій, Більдін, Більдюк, Біляба та ін.. [9, с. 53–54], Біланд [10, с. 46], Білограс [12, с. 145] та ін., які є цікавим матеріалом для етимологічних студій, оскільки уможливають виявлення архаїчної та рідковживаної лексики.

За способом творення серед прізвиськ з цим компонентом виділяємо такі, які утворені *лексико-семантичним способом* за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-цьк-*, перед якими виступають суфікси *-ин-*, *-ан-* у прізвиськах, утворених від топонімів на *-ин*, *-ина*, *-инка*, *-инівка*: Білинський (від Білин, Білінівка) [13, с. 66], Білянський (Біляни Вінницької обл.) [8, с. 84] та від апелятивів: Біланін, Білін [13, с. 65–66].

Досить поширеним в українській мові безафіксий прикметниковий антропонім на позначення зовнішньої ознаки людини — Білий [4, с. 181; 12, с. 66; 5, с. 91; 11, с. 145]. Поряд з ним помітне місце поси-

дають прізвища на означення пестливості з суфіксами *-еньк-*, *-оньк-*: *Біленький* [1, с. 106; 9, с. 53].

Понад 60 відсотків таких антропоодиниць в українській мові утворено *морфологічним способом* за допомогою таких суфіксів: *-ав(а)*: *Білава* [8, с. 104]; *-ай*: *Білай* [13, с. 65]; *-ак(-'ак)*: *Білак*, *Більчак*, *Білусяк* [13, с. 65, 68]; *-ак(а)* має переважно згрубіло-зневажливе значення чи фамільярності *Біляка* [13, с. 69]; *-ан (-'ан)*, *-ань*: *Білан*, *Білян*, *Білань* [13, с. 65, 69] *Білощан* [9, с. 55];

-ас: *Білас* [13 с. 65]; *-ах*, *-юх*: *Білах*, *Білюх* [8, с. 68]; *-аш*: *Білаш* [8, с. 68]; *-ашк(о)*: *Білашко* [2, с. 57]; *-б(а)* *Біліба*, *Біляба* [9, с. 53–54]; *-евич*: *Білевич*, *Білінкевич*, *Біляшевич* [8, с. 118; 13, с. 66], *-ович*: *Білович*, *Білячкович* [13, 68–69]; *ег(а)*: *Білега* [13, с. 65]; *-енк(о)*, *-снк(о)*: *Біленко* [10, с. 46], *Біличенко*, *Білаченко*, *Білянченко*, *Білаєнко*, *Білоєнко* [5, с. 91–92; 9, с. 53–54] *-ень*: *Білень* [19, с. 53]; *-ець*: *Білець*, *Біленець* [1, с. 106]; *-ик*: *Білик* [1, с. 106]; *-ин*: *Білин* [13, с. 66]; *-их*: *Білих* [1, с. 46]; *-ичк- (-ичк-а, -ичк-о)*: *Біличка*, *Біличко* [13, с. 67] та ін..

Прізвища, утворені префіксально-суфіксальним способом, малопоширені: *Забіла* [9, с. 163], *Заб'ялло* [4, с. 184] *Забілінський* [9, с. 175].

Досить продуктивним для цього типу антропонімів є *лексико-синтаксичний спосіб словотворення* щодо кольорової ознаки: а) частин тіла: *Білобровий*, *Білошкурський* [4, с. 152, 154] *Білоголовка* [5, с. 92], *Білобров*, *Білобровка*, *Біловус*, *Білоус*, *Білоусик*, *Білогубець*, *Білозуб*, *Білогруд* [5, с. 92; 9, с. 53], *Білусяк* < від прикм. *білоустий* — «білоротий» зі стягненням звукосполучення /оу/ до /у/ [13, с. 68]; *Білоніг*, *Білоног*, *Білоноженко*, *Білоножко*, *Білоножка* [1, с. 108]; б) місця проживання: *Білоцерковець*, *Білоцерківський*, *Білоцерковченко* [5, с. 108]; *Білогорка*, *Біловар*, *Біловарський* [13, с. 67–68]; в) ознаки літнього віку: *Білобрит* < від прикм. *білобородий*, *Білодід*, *Білобаба*, *Білобабченко* [1, с. 106; 2, с. 175; 9, с. 53].

Серед цих прізвищ привертають увагу ті, носії яких уславили своїм творчим внеском нашу науку: *Білий Михайло Улянович* — український фізик і громадський діяч, чл.-кор. АН України; *Білецький Олександр Іванович* — український літературознавець, академік АН України; *Білодід Іван Костянтинович* — український мовознавець, академік АН України; *Біляшівський Микола Федорович* — археолог, етнограф, мистецтвознавець, академік АН України; культуру і мистецтво: *Тимофій Білоградський* — бандурист і співак 18 ст.; *Ігор*

Білозір — композитор і виконавець, лідер вокально-інструментального ансамблю «Ватра»; *Оксана Білозір* — заслужена артистка України; *Іван Біликівський* — музикальний діяч і композитор; *Петро Білинник* — співак (ліричний тенор), народний артист СРСР; *Павло Білецький-Носенко* — письменник і педагог; *Іван Білик* — письменник; *Кесар Білловський* — поет; *Дмитро Білоус* — поет; *Наталя Забіла* — письменниця; *Віктор Забіла* — поет-романтик; *Мирон Білинський* — кінорежисер; *Анатолій Білостоцький* — скульптор, заслужений діяч мистецтв України; *Осип Білявський* — живописець; *Пармен Забіла (Забіло)* — скульптор; *Йосип Білокурський* — народний майстер кераміки; *Катерина Білокур* — майстер декоративного живопису, народний художник України та ін. Наукова, культурно-освітня і громадська діяльність кожного з них має пізнавальне й виховне значення для підрастаючого покоління.

Отже, студії прізвищ такого типу засвідчують своєрідний рівень розвитку ономастичної та апелятивної лексики в процесі її формування, що сприяє виокремленню ядерних і периферійних прізвищевих найменувань, встановленню домінування певних лексико-семантичних груп, виявленню кореляційних зв'язків між ментальними константами та антропоосовами, й увиразнює етнокультурну специфіку антропонімної організації України в сучасних комунікативних процесах духовного світогляду українців.

Список використаної літератури

1. Глуховцева К. Д. Словник прізвищ жителів Луганщини: У 2 т. / К. Д. Глуховцева, І. Я. Глуховцева, В. В. Леснова; За ред. проф. К. Д. Глуховцевої. — Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. — Т. 1. — 388 с.
2. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропоніми Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко / За ред. проф. В. О. Горпинича // Ономастика і апелятиви. — Дніпропетровськ-Миколаїв: «Іліон», 2006. — Вип. 25. — 237.
3. Горпинич В. О. Прізвища степової України: Словник / В. О. Горпинич. — Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. — 408 с.
4. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. — К.: Факт, 2004. — 198 с.
5. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новикова; Під ред. проф.

- Т. Ю. Ковалевської та проф. І. Є. Намакштанської. — Донецьк: «Вебер» (Донецька філія), 2007— 996 с.
6. Падалка Р. М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини: Монографія / Р. М. Падалка // за ред. проф. В. О. Горпинича // Ономастика і апелятиви. Вип. 36. — К.-Д.: АНВОУ, 2010. — 275 с.
 7. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. — К.: Радянська школа, 1969. — 257 с.
 8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. — К.: Наукова думка, 1966. — 216 с.
 9. Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Турута, М. С. Ковальчук; За заг. ред. проф. Т. С. Пристайко, проф. І. С. Попової. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Д.: ДНУ, 2009. — 584 с.
 10. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). — Чернівці: Букрек, 2002. — 424 с.
 11. Українська радянська енциклопедія. — К.: Головна редакція УРЕ, 1977. — Т. 1. — 544 с.
 12. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII XIX століття (з етимологічним словником) / Ірина Фаріон. — Львів: Літопис, 2001. — 371 с.
 13. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. — Львів: Світ, 2005. — 704+ XLVIII.

А. М. Поповский

доктор филологических наук, профессор

кафедры языковой подготовки

Днепропетровского государственного университета внутренних дел

e-mail: popovski@i.ua

УКРАИНСКИЕ ФАМИЛИИ С КОМПОНЕНТОМ -БИЛ-

Резюме

Статья посвящена анализу антропосистемы номенов с компонентом -бил-, которые являются своеобразной составной частью украинского ономастикона в плане лексико-семантической, словообразовательной организации и этимологии.

Ключевые слова: *антропонимы, прозвище, словообразование, топонимы.*

Popovskiy A. M.

Doctor of Literature,

Professor of Language training department

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

e-mail: popovski@i.ua

UKRAINIAN SURNAMES WITH COMPONENT –BIL-

Abstract

The article is devoted to analysis of anthroponomy system of nomens with component Bil-, which are peculiar part of the Ukrainian onomasticon in terms of lexico-semantic, derivational organization and etymology. The analysis of linguistic phenomena is based on established onomastics classification of anthroponyms in Ukraine. It is carried out according to the semantics of names' base, which reflects onymic vocabulary (proper names), appellate vocabulary (common names) and anthroposophy with opaque semantics. Selected names (personal, toponymical) and their derivational potential of the lexical-semantic, morphological and lexical-semantic method of formation of linguistic units are considered. It is realized with tested colour sign. Special attention is paid to the educational value of these anthroponyms, real informants have made a significant contribution to the development of Ukrainian science, technology, culture and state-building.

Key words: *personal names, nicknames, word-formation, toponyms.*

Надійшла до редакції 17.05.2015

УДК 821.161.2»82–3

I. В. Приймак

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології

Хмельницького національного університету

e-mail: prijmak_inna@ukr.net

АНТРОПОНІМІКОН ПОВІСТІ ОКСАНИ КЕРЧ «НАРЕЧЕНИЙ»

У статті розглядається ономастикон повісті Оксани Керч «Наречений», з'ясовано специфічні особливості онімного простору художнього твору. Творчість Оксани Керч розглядається в контексті української літератури першої половини ХХ ст.

Ключові слова: *літературна ономастика, онімний простір, антропонімія, топонімія.*